

Чернівці, 1997. Вип.1. С. 91-95; Войцехівська І.Н. Від предків до нащадків (Життєпис вітчизняного вченого-історика Володимира Степановича Іконникова) //Пам'ять століть. 1997. № 3. С. 75-91; Куликова О. До питання "Про вінець творчості В.С.Іконникова" //Старожитності. 1993. № 17-18. С. 14-15; Куликова-Радзивилл О. Формування історіософії В.С.Іконникова (до постановки проблеми) //Історія, історіографія, джерелознавство: Істор. зб. К., 1996. С. 138-160; Радзивилл О. Кілька слів про початок літературної діяльності В.С.Іконникова //Ucrainika: архівні студії. К., 1997. С. 242-248.

³⁹ Войцехівська І.Н. Проблеми історіографії та джерелознавства у науковій спадщині В.С.Іконникова //Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. К., 1997. С. 80-89; Войцехівська І.Н. Основні напрями джерелознавчих студій В.С.Іконникова //Вісник Київського університету. Історія. К., 1996. Вип. 34. С. 146-152; Войцехівська І.Н. Проблеми теоретичного джерелознавства у творчості В.С.Іконникова //Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану М.Я.Варшавчика. К., 1999. С. 33-47.

⁴⁰ Войцехівська І.Н. Спеціальні історичні дисципліни у творчості В.С.Іконникова //Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. К.; Чернівці, 1997. Вип.1. С. 249-254.

⁴¹ Радзивилл О. Археографічна діяльність В.С.Іконникова //Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної комісії (Київ-Седнів, 18-21 жовтня 1993 р.) /Відп. ред. П.Сохань. К., 1997. С. 234-244; Войцехівська І.Н. Архівознавство у науковому доробку Володимира Іконникова //Студії з архівної справи та документознавства. К., 1996. Т.1. С. 115-123; Войцехівська І.Н. Володимир Іконников – бібліотекознавець та бібліофіл //Бібліотечний вісник. 1998. № 1. С. 39-42.

⁴² Дмитрієнко М.Ф., Войцехівська І.Н. До питання про джерельну базу для складання родоводів (на прикладі біографії акад. Російської АН та акад. ВУАН В.С.Іконникова) //Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. К., 1996. С. 49-53; Войцехівська І.Н. Вітчизняна архівістика в особах: актуальні проблеми дослідження //Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (Київ, 19-20 листопада 1996 р.) К., 1997. Ч.1. С. 74-79;

Войцехівська І.Н. Питання історії культури та просвітництва у творчості В.С.Іконникова //Відродження української державності: проблеми історії та культури. Матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса, 1996. Ч. I. С. 161-162; Пиріг П.В. В.С.Іконников як історик України //150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. К., 1992. С. 89-92.

Ганна Пасеченко

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ В.Б. АНТОНОВИЧА В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ІСТОРИКІВ ХХ СТ.

Останнім часом неабиякої актуальності набули різноманітні питання української історіографії, що пов'язано зі становленням і розвитком історичної науки в Україні. М.С. Грушевський писав, що "українською історіографією мусимо вважати те, що описує історію українського народу як такого, незалежно від політичних чи інших зв'язків, які об'єднували його з іншими народами і країнами"¹.

Саме на таких позиціях стояли репрезентанти народницького напрямку, яскравим представником якого був Володимир Антонович. І хоча один з найвизначніших істориків ХІХ ст. "не залишив по собі якоїсь скрісталізованої історіософської доктрини, його організаційна діяльність, точно визначені дослідницькі принципи, численні історичні праці заклали один з наріжних каменів народництва"².

Слід вказати на неоднозначність трактування його поглядів дослідниками та сучасниками. Можливо, це пояснюється тим, що В. Антонович не був істориком – академістом, прихильником науки для науки, якому чисто формальні вимоги наукових завдань, чи якісь обставини диктують теми розвідок. В історичних дослідженнях шукав він відповіді на питання зі сфери соціальної чи політичної, які приносило йому життя народу, спільноти, до якої він належав. Більше того, найбільш теоретичні засади його тлумачення історичного розвитку, наприклад, характеристика національних типів, вийшли

з записок слухачів тих інтимних кружків, в яких читав він свої лекції³. М.С. Грушевський⁴ вважає, що найкраще пояснюють ідеологію В.Б. Антоновича його студії “Три національні типи народні”⁵ та “Бесіди про козацькі часи на Україні”⁶. Додамо до цього також вступну лекцію, прочитану в університеті св. Володимира на початку 70^х рр. XIX ст.⁷; доповідь про Б. Хмельницького, прочитану 1898 р. в Товаристві Нестора-літописця⁸; “Записку в справі обмежень української мови”⁹; статті “Про українофілів та українофільство”¹⁰ та “Моя сповідь”¹¹.

Для кращого розуміння народницької інтерпретації історії В. Антоновича слід розглянути загальну схему історичного розвитку, розроблену вченим. Саме її осягнення дає можливість зрозуміти суть поняття “народ” та предмета історії, які знаходяться в органічному поєднанні.

Цікавою у цьому аспекті є робота одного з учнів В. Антоновича М.Довнар-Запольського “Исторические взгляды В.Б. Антоновича”¹², в якій синтезовано загальну схему історичного процесу, за якою основа історичного процесу полягає в зростанні та переробці ідейного змісту суспільства. Значення ж матеріальних факторів В. Антонович визнає, але не надає їм великого значення. Історичний процес, за Антоновичем, є взаємодія саме ідейних факторів. В основі цього процесу – певні стихії, сили, серед яких є єдиний і основний початок, на який мають вплив інші фактори. Останні внесені в народне життя ззовні. Наприклад, в основі історичного життя Давньої Русі вчений вбачає три сили – общину, дружину, владу князя. Община – основний початок народного життя. Дві інші сили мають другорядне значення. Так як в общині переважає суспільна вигода, а в дружині – особиста, це неминуче веде до конфліктів, боротьби. У філософському розумінні боротьба – джерело розвитку. Тому історик виходить із уявлення про дію в історичному процесі певних засад, одні з яких є невід’ємною частиною народної психіки, інші – привнесені зовнішніми обставинами. Історичний процес і являє собою боротьбу цих засад, в результаті якої створюються нові форми життя, наприклад, еволюціонує держав-

ний лад. Ідейні засади цього процесу концентруються не в окремих особистостях, а в групах населення. Народна маса, яка складається з окремих частин, і є носієм тих чи інших ідейних засад. Тому для В. Антоновича історія – наука про суспільство в його найрізноманітніших соціальних виявах. З таким тлумаченням погоджується і російський вчений С.Михальченко¹³. Деталізує це визначення С. Томашівський: “...у історика є нахил до вивчення соціальних форм і соціальних процесів; при тім він ... старається підхопити головні психологічні мотиви даної соціальної громади”¹⁴. Органічно з поданою схемою історичного розвитку поєднується ідея про існування “народного духу”, носієм якого і є народ, або певні прошарки народу. Нагадаємо, що цю ідею В. Антонович перейняв у свого ідейного наставника М.І. Костомарова¹⁵, який розвинув постулат романтичної історіографії про те, що історія здебільшого базується і залежить від духу того народу, чи нації, що виявляє себе як національний тип. Інтерес до історії народу та національних типів привів В. Антоновича до розробки проблем теорії раси. С.Михальченко коментує це так: “Відкидаючи “франко-руську” точку зору про те, що народність – це те, що утворює державу, Антонович приєднується до німецько-англо-італійської етнографічної теорії, називаючи національністю (або народністю – він не розмежовував ці два поняття - Авт.) чи суму таких прикмет, котрими одна група людей вирізняється від цілого ряду інших груп, чи усяку групу людей, яка утворює один тип”¹⁶. Наполягаючи на природному походженні нації, вчений ще в студентські роки писав, що “вплив фізичний з боку природи, що оточує людину, справляє на нього особливо сильне враження під час первинного розвитку життя народностей, коли вся діяльність цього життя спрямована на підкорення собі зовнішньої природи та на боротьбу з її суворими силами, характер цієї боротьби та сукупність сил природи, що беруть участь у ній, глибоко позначається на самому характері народу та надають йому невід’ємні риси”¹⁷. Цю тезу вчений аргументує у “Передньому слові” до курсу лекцій “Про козацькі часи на Україні”, а також в есе “Три національ-

ні типи народні", де В. Антонович намагається описати національну психологію і навіть антропологічні ознаки росіян, поляків, українців. "Кожний народ у своєму політичному житті має властиву йому провідну ідею, а вона залежить почасти від антропологічних, расових причин, почасти від різних умов впливу територіального життя, від культурного розвитку та ін."¹⁸ Отже, носіями провідних ідей є не окремі люди, а соціальні групи. Саме тому дослідження соціальних груп є важливим для вченого. В. Антонович вірив, що життя нації залежить від провідної ідеї, а також від свідомості народу, його культурного рівня, освіти. Тільки тоді, коли буде досягнуто високого культурного рівня, зокрема при наявності розвинутої системи народної освіти, тоді лише може втілитися у життя провідна ідея. Тому спроби її впровадження в добу, коли культурний рівень населення низький, неминуче завершується невдачею.¹⁹ С. Михальченко підтримує цю тезу В. Антоновича, наголошуючи, що коли "революційний рух починався серед неосвічених мас, то він зазнає поразки. Навпаки, у більш освічених та розвинених у культурному відношенні чехів та італійців справа визволення від засилля іноземців просувалася з більшим успіхом"²⁰.

Слід зазначити лише, що під культурним розвитком В. Антонович розуміє досить широкий спектр факторів. За визначенням С. Томашівського це і релігія, і політичні ідеї, і громадський світогляд, а також етичні ідеали.²¹

Яку ж ідею вчений вважав домінуючою для української історії? Провідною ідеєю українців є "принцип вічовий, принцип широкого демократизму і визнання рівного політичного права задля кожної одиниці суспільства"²². Це положення розвиває О. Гермайзе, вважаючи головною заслугою В. Антоновича створення ним "демократично-народницької та національно-культурної" концепції історії України. Він, зокрема показує, що український історичний процес на протязі століть був пов'язаний з "провідною ідеєю українського народу (принципи общинності, рівноправності, демократизму)"²³.

Але, за словами Д. Дорошенка, "українському наро-

ві ніколи не довелося цілком і вповні виявити свою провідну ідею..."²⁴. "Трагічна розв'язка історії України, - писав Антонович, - викликана тим, що український народ ніколи не міг виробити ані ґрунтовної цивілізації, ані міцної власної дисципліни; бо ті, що ставали на чолі його та брались піклуватись народною долею, мали у собі вельми недостатній запас культури". При низькому ступені культури, коли над загальногромадськими інтересами панують "особисті інтереси окремих людей та станів", демократичний устрій залишається в зародковому стані. Підтвердження своїм поглядам Антонович вбачає у повстанні під проводом Б. Хмельницького, коли "історичні обставини сприяли найліпше, однак ж увести в життя провідну ідею українського народу не довелося, бо на те не стало культурного розвитку, переконань та витривалості"²⁵. Взагалі, питанню бездержавності українського народу вчений приділяє багато уваги. Так, продовжуючи розвивати думку представників народницького напрямку про окремішність історії України, історик пише, що основні прикмети українців, за які вони боролися віками, це "рівноправність усіх перед законом, брак станових різниць, соборне (спільне) управління земельними справами, свобода релігійної совісті, право розвивати власні народні начала при застосуванні виборного принципу в управлінні"²⁶. Тобто, головною рисою українського етнічного типу було не намагання встановити політичну незалежність батьківщини, а прагнення забезпечити справедливий соціальний порядок. Звідси походить бездержавність українців, які через етнографічні та етнопсихологічні особливості не були спроможні створити власну державу"²⁷.

Коментуючи ці риси українського народу, Д. Дорошенко писав: "Не зумівши скласти своєї власної держави, та й не виявивши великого бажання її мати, український народ залишився етнографічною національністю, себто такою, що її виробляє природа, а не держава. Але ті фізичні і моральні прикмети, які характеризують українців, як окрему народність, настільки міцні, що їх не зможуть знищити ніякі зверхні утиски, які що найбільше можуть змінити лише верхні ознаки національності,

наприклад мову”²⁸.

Отже, за словами Д. Дорошенка, “важаючи український народ за окремий культурно-національний тип супроти його найближчих сусідів – москалів та поляків – Антонович гадав, що українці є народом бездержавним, бо в своїй тисячолітній історії вони не виявили ані особливого прагнення утворити власну державу, ані здатності до того. Антонович вважав, що український народ охоче задовольнявся чужою “готовою” державою, аби вона забезпечувала симпатичні йому форми соціального ладу, й радо признавав авторитет чужої державної влади”²⁹.

“Не трудно зауважити, – пише далі Д. Дорошенко, – що при таких поглядах мусив Антонович не раз впадати в певне протиріччя з самим собою, бо коли він говорить з симпатією про державницькі устремління Б. Хмельницького, Дорошенка, Мазепи, то ясно, що здобуття власної незалежної державності було б для українського народу благом, бо це врятувало б його від тих страждань, які довелося йому терпіти під владою польською та московською”³⁰.

В. Антонович вважав також, що політичної окремішності прагнуть лише ті нації, які посідають живу історичну традицію про те, що в недалекому минулому перебували на чолі певної держави та втратили своє становище після впертої боротьби (наприклад, Угорщина)³¹. Але, разом з тим, український народ завжди прагнув автономії у складі вже існуючої держави: “південноруський народ дорожив завжди основними рисами свого суспільного побуту – своєю місцевою автономією...”³². А небажання створювати власну державу пояснюється, на нашу думку, існуванням у свідомості українців стереотипу вкрай негативного відношення до держави.

До речі, С. Томашівський негативно ставився до ідеї “автономності” українців. “Як можливо утримати “основні прикмети свого громадського життя” в чужій державі оснований на інших принципах – це справжня загадка ... Без сумніву, найбільше історичне нещастя України – то ті “готові” чужі держави”³³.

Недержавну роль українського народу В. Антонович

вбачав в його вродженій нездатності до державного життя, яка була іманентною рисою українців. Український народ він вважав недержавним з природи. Робив це з легким серцем, бо державну стихію вважав елементом більш негативним в житті народу, ніж творчим, позитивним. Недержавне становище, з піднесенням вільної, живої, творчої спільності він висвітлює у контексті протиставлення державному елементу, що тільки гнітить суспільство своєю регламентацією і своєю політикою державності заради державності. Що ж до державних часів самого українського народу, то вчений, як антинорманіст, вважає їх власним витвором українського народу і розглядає як позитивне явище³⁴.

Існують різні пояснення причин появи тези В. Антоновича про органічну недержавність українців.

С. Томашівський та М. Кордуба виходили з того, що ідеалами вченого були “федералізм у політичних справах, демократизм, посунений до повної волі громад, навіть одиниць, безоглядна рівність, можливість всебічного розвитку, виключне право одиниці розпоряджатися сама собою”³⁵ і т.п. Б. Крупницький охарактеризував це просто: В. Антонович “все ставив нарід супроти держави, свій нарід супроти чужої державності”³⁶. М.С. Грушевський пояснював антидержавницьку настанову вчителя трьома основними факторами: традицією української опозиції чужим державам, до яких входили українські землі; вродженою польсько-шляхетською підозрілістю й ворожістю до всякого зміцнення державної влади; опозицією державній владі, в якій “виховував” усі волелюбні елементи російський царський режим”³⁷. О. Гермайзе інтерпретував головну ідею Антоновича про те, що українству притаманні общинні ідеали, віковий устрій, рівноправність. На його думку, саме тому Антонович і доводив, що енергія народу спрямовувалася на оборону “цього внутрішнього соціально-громадського, а не політично-державного устрою”³⁸.

Цікавою у цьому контексті є точка зору С. Михальченка. Вчений пояснює появу тези про недержавність українського народу тим, що його ідеал народоправства у Антоновича був менш реальним у порівнянні з ідеалами

російського народу (принцип абсолютизму та авторитету державної влади) та поляків, для яких бажанням є принцип аристократизму. З цих роздумів виводилися політичні висновки: “оскільки реалізувати легше всього принцип абсолютизму, важче, але можливо – аристократизму, та взагалі неможливо демократизму (при низькому рівні культури народу), то український народ оголошувався Антоновичем бездержавним та майбутнє його уявлялося історичу у песимістичному дусі”³⁹.

Таким чином, тема відношення народу і держави посідає в історичній спадщині вченого вагомe місце. Прихильник ідей народоправства, автономізму та федералізму, він засудив недемократизм польської доби української історії. Відзначимо, що всі історичні праці В. Антоновича, за невеликим винятком, позначені засудженням державної політики Польщі з її поневоленням недержавних народів. Йдеться про спростування ідей про “культурницьку місію” Польщі, поширення західноєвропейської цивілізації, героїчну оборону українських земель від орд. При цьому В. Антонович засуджував лише ту політику, яку історична Польща вела на українських землях, був ворогом панування польської шляхти над українським народом⁴⁰. Саме негативне ставлення вченого до тих державних організацій, які калічили і гнобили українське життя, призвело до негативної оцінки ним державності як чинника суспільного життя⁴¹.

Підсумовуючи характеристики відповідних поглядів В. Антоновича, зазначимо, що народництво вченого, який “фактично обрав місію пророка – виразника національних прагнень і почувань, полягає не в принциповому запереченні ідеї державності (яку історик вважає найвищим здобутком політичного розвитку людства), а в ствердженні пріоритету інтересів широких народних мас перед цілями держави та її керівництва”⁴². Дійсно, в статті “Погляди українофілів” вчений підтримував ідею федеративної держави, але при умові, що вона буде справедливою, гарантуватиме рівні права для всіх її громадян, включно з національними правами⁴³.

Отже, Антонович не є принциповим противником

держави. Саме тому С. Томашівський вважав доречним процитувати в своїй праці одну з загальних статей вченого: “Очевидно, держава представляє собою одну з вищих форм людського устрою, й ідея держави тим дорожча для кожної розвинутої людини, чим більш свідомо відноситься вона до неї; ми звикли бачити в сучасних нам європейських державах устрої, що задовольняють матеріальні й духовні потреби громад...”⁴⁴.

Характеристика деяких аспектів історичного кредо вченого буде неповною, якщо залишити без уваги дії В.Б. Антоновича щодо популяризації своєї доктрини. Цінні свідчення цього залишив М. Грушевський, який згадував, що розуміння і зацікавлення вченого в історії були тісно пов’язані з поточним життям⁴⁵. В. Антонович пов’язував дослідження минулого з громадсько-патріотичною діяльністю, з’являючи таким чином минуле з сучасним, закликаючи своїх студентів продовжувати працю їхніх прадідів.

Підводячи певні підсумки, ще раз звернемося до головних положень, які розглядалися в статті.

В. Антонович приєднується до поширеного тоді погляду на вітчизняну історію як на головний важіль розвитку суспільної самосвідомості народу, необхідний для з’ясування мети і напрямів громадянського і політичного життя народу. Вчений розробляє ряд теоретичних проблем, зокрема такі, як предмет історії та його складові: історія країни, держави, чи власне народу. Народність визначається не тільки предметом історичного дослідження, а ще й суб’єктом самого історичного процесу⁴⁶.

На думку Антоновича, справжнє завдання історика – збагнути і зобразити ідеали і засоби їх втілення, властиві певній історичній особистості. Ця особистість – народ, народність, що є витвором самої природи, а не держави чи суспільства. Завдання історії – зобразити поступ: розвиток політичного, економічного, і морального життя народу. Розвиток в народі засобів задоволення певних фізичних, розумових, етичних потреб складає культуру, від рівня розвитку якої залежить, чи буде втілено в життя той чи інший суспільний ідеал.

В. Антонович намагався простежити на усьому прос-

торі історії України розвиток тих елементів давньоруського життя, які, на його думку, складали суть історичного процесу. До основи інтеграції історичних явищ він поклав вивчення життя народу та його окремих верств – насамперед общини, дружини й князя, що згодом акумулювалися у два “начала”, які постійно боролися одне з одним – дружинно-князівське та общинне. Протягом історичного розвитку вони видозмінювалися, але основа залишалася. Особливо це стосується общинного компонента, який, зокрема, зберігся в козацтві. Антонович вбачає його у трьох головних рисах: прагненні до відновлення общини начала, боротьбі з аристократією, антидержавних настроях⁴⁷.

Вчений дає тлумачення поняттю “народний дух”, який пов’язує з існуванням національної ідеї. Основна ідея українства – запровадження справедливого соціального устрою на засадах народоправства. За В. Антоновичем політичним ідеалом українців була общинна демократичність, що бере початок у традиційному прагненні нашого народу до свободи і демократії. Тому одна з основних ідей, яку відстоював в своїх працях вчений, може бути визначена таким чином: український народ на протигагу ідеалам державності виробив власну ідею (ідеал) “народоправства”, “громадівства”, демократизму й у всі періоди своєї історії обороняв саме ці ідеали, задовольняючись приєднанням до інших держав (у кращому випадку – на правах автономії)⁴⁸.

Проте дехто з вчених, вважав цю тезу суперечливою. Зокрема С. Томашівський, формулював свої зауваження у питанні: чому українському народові не довелося забезпечити суспільне життя на основі цього ідеалу? Пояснення В. Антоновича щодо низького освітнього і культурного рівня українського народу не задовольняє дослідника. Він вважав таке пояснення недостатньо аргументованим, бо В. Антонович не дає відповіді, як конкретно могла бути реалізована ця ідея⁴⁹.

Ніби відповідаючи на це питання, М.С. Грушевський зазначив, що В. Антонович був глибоко переконаний еволюціоніст, “не вірив не тільки в успішність револю-

еволюціоніст, “не вірив не тільки в успішність революційної тактики, а і взагалі в можливість різких ... перемін, і мріяв про перспективи поступу суспільного і національного довгими віками”⁵⁰. Можливо відповіддю на риторичне питання С. Томашівського може бути еволюціонізм В. Антоновича. Щоправда, сам С. Томашівський довговікові історичні еволюції не вважав категорією науковою. Але, не зважаючи на несприйняття деякими дослідниками тези про взаємовплив культури нації та її політичних ідеалів, зазначимо, що саме в розвитку культури вбачав В. Антонович джерело розвитку українства. Певну утопічність та ідеалізм його поглядів виправдовує безмежна любов до українського народу. Вчений не закривав очі на слабкі сторони українців, він і не звеличував нашого народу, не призначав для нього “месії”⁵¹. Антонович сприймав українців з усіма суперечностями їхнього менталітету та національної психології. Незаперечно, що В. Антонович зробив надзвичайно багато для відтворення і становлення правдивої історії українського народу.

На закінчення хотілося б зазначити, що незважаючи на те, що історичні погляди В. Антоновича сформувалися ще наприкінці XIX – на поч. XX ст., думки вченого не втратили своєї актуальності.

¹ Грушевський М. Українська історіографія і М. Костомаров // Літ. – наук. вісник. 1910. Кн. 5. С. 209.

² Колесников К.М. Українська історична наука та історіографія на рубежі XIX – XX ст.: Дисертація на здобуття... к.і.н. Дніпропетровськ. 1999. С.81.

³ Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 4.

⁴ Грушевський М. З соціально-національних концепцій В. Антоновича. // Укр. історик. 1984. №1/4. С.218.

- 5 Антонович В. Три національні типи народні. // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995. С. 90-101.
- 6 Антонович В. Про козацькі часи на Україні. К., 1991.
- 7 Кафедральне „вірую“ Володимира Антоновича // Київська старовина. 1992. №3.
- 8 Антонович В. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. К., 1899. Кн.13.
- 9 Антонович В.Б. Записка в справі обмежень української мови // Антонович В.Б. Моя сповідь. С. 153-158.
- 10 Антонович В. Про українофілів та українофільство // Антонович В.Б. Моя сповідь. С. 135-142.
- 11 Антонович В. Моя исповедь // Антонович В.Б. Моя сповідь. С. 78-89.
- 12 Довнар-Запольский М. Исторические взгляды В.Б. Антоновича // Син України: В.Б. Антонович: У 3 т. К., 1997. Т.2. С. 235-239.
- 13 Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии. М.; Брянск, 1997. С.24.
- 14 Томашівський С. В. Антонович. Його діяльність на полі історичної науки. Львів, 1906. С. 54.
- 15 Костомаров Н.И. Две русские народности // Костомаров Н.И. Собр. соч. СПб., 1903. Кн. 1. С.35-43.
- 16 Михальченко С.И. Киевская школа. Очерки об историках. Брянск, 1994. С.58.
- 17 Михальченко С.И. Киевская школа. Очерки об историках. Брянск, 1994. С.50.
- 18 Антонович В. Про козацькі часи на Україні. С.17
- 19 Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 10 - 11.
- 20 Михальченко С.И. Киевская школа. Очерки об историках. Брянск, 1994. С.50.
- 21 Томашівський С. Вказ. праця. С. 55
- 22 Антонович В. Про козацькі часи на Україні. С. 18.
- 23 Гермайзе О. В.Б. Антонович в українській історіографії // Україна 1928. Кн.5. С.31.
- 24 Дорошенко Д. Наукова діяльність Володимира Антоновича

- ча // Син України: В.Б. Антонович: У 3 т. К. 1997. Т. 2. С. 268.
- 25 Антонович В. Про козацькі часи на Україні. С. 30, 21.
- 26 Мельник Л.Г. Історіософські та методологічні засади наукової творчості Володимира Антоновича // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Мат-ли Всеукр. наук. конф. Харків 1995. С. 325-330.
- 27 Антонович В.Б. Характеристика діяльності Б. Хмельницького // Антонович В.Б. Моя сповідь. С. 192.
- 28 Дорошенко Д. Вказ. праця. С. 268
- 29 Дорошенко Д. Вказ. праця. С. 277
- 30 Дорошенко Д. Вказ. праця. С. 278
- 31 Антонович В.Б. Записка в справі обмежень української мови // Антонович В.Б. Моя сповідь. С. 157.
- 32 Антонович В.Б. Характеристика деятельности Б. Хмельницкого // Антонович В.Б. Моя сповідь. С. 192.
- 33 Томашівський С. Вказ. праця. С. 55.
- 34 Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 11.
- 35 Ульяновський В. Син України // Антонович В.Б. Моя сповідь. С.62.
- 36 Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. Мюнхен. 1959. С. 94.
- 37 Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 11.
- 38 Гермайзе О. В.Б. Антонович в українській історіографії // Україна 1928. Кн.5. С.28-29.
- 39 Михальченко С.И. Киевская школа. Очерки об историках. Брянск, 1994. С.58.
- 40 Ульяновський В. Вказ. праця. С. 60.
- 41 Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 10.
- 42 Колесников К.М. Вказ. праця. С. 116.
- 43 Антонович В. Погляди українофілів // Антонович В.Б. Моя сповідь. С.151.
- 44 Томашівський В. Вказ. праця. С.57.
- 45 Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового то-

вариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 13-14.

⁴⁶ Мельник Л.Г. Вказ. праця. С.325-330.

⁴⁷ Ульяновський В. Вказ. праця. С. 63.

⁴⁸ Мельник Л. В. Антонович про проблему державності в українській історії (в інтерпретації істориків ХХ ст.) // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. (м. Київ. 16-18 березня 1993 р.) Доповіді і матеріали. К., 1994. С. 20.

⁴⁹ Томашівський С. Вказ. праця. С. 60.

⁵⁰ Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1909. Кн. 3. С. 9.

⁵¹ Грушевський М. З соціально-національних концепцій В. Антоновича. // Укр. історик. 1984. №1/4 С.206.

Ігор Верба

ОЛЕКСАНДР ОГЛОБЛИН ЯК ІСТОРІОГРАФ (1920-1930-ті рр.)

Історіографічні питання все життя були в центрі наукових зацікавлень відомого українського історика О.П.Оглоблина (1899-1992). Вони його вабили ще у далеких 1920-х роках, з часів перших років викладання у Вищому інституті народної освіти ім. М.П.Драгоманова. Спочатку, природно, це були окремі синтетичні курси і спецкурси, які в стінах колишнього університету прочитав дослідник. Згодом він перейшов на студіювання осібних дуже важливих тем з історії України та окремих історіографічних творів. З часом ці ізольовані зацікавлення переросли у стійкий науковий інтерес і вчений тяжів до показу історіографії як процесу національно-історичної думки, втіленої в історичній науці¹. Напрацьована за доби культу особи частина його доробку в ділянці історіографії залишилася у рукописах, але разом з оприлюдненими студіями вона розкриває історіографічні погляди О.П.Оглоблина. Його важливою працею в цій царині є створені на зламі 1929/30 ро-

ку "Історіографічні уваги". Вони є конспективною частиною оглоблінських лекцій з курсу "Історії України", котрі охопили еволюцію наукової думки, боротьбу різних її напрямків за період від літописання Київської і Галицько-Волинської держави (XI-XIII ст.) до функціонування УСРР (кінець 20-х рр. ХХ ст.). Докладно він зупинився на методологічних питаннях історіографії, зосередив свою увагу на аналізі різних схем історичного процесу, зокрема звичайній схемі "руської історії, її змісті, корінні та історії", на "звичайній схемі "польської історії" і на її критиці з боку польської та української наукової історіографії. Окремі сторінки своїх історіографічних зауваг вчений присвятив критиці "звичайної схеми" з боку українських істориків, зокрема М.С.Грушевського, зазначивши, що "... критичні зауваження Грушевського щодо звичайної схеми "руської" історії в основі приймає й марксистська школа в українській історіографії, звичайно, застерігаючи цілком іншу соціологічну концепцію"². Аналізуючи широту відображення проблеми, глибину проникнення в неї різних дослідників, науковець наголошував, що довгий час російська та польська історіографія заперечували існування українського народу, а, отже, і можливість історичного розвитку України і, як наслідок, цілковито ігнорували схему українського історичного процесу. Більше того, громадська й наукова думка як російська, так і польська, обґрунтовуючи офіційний погляд, дивилася на неї як на певний додаток до своєї історії, насильно вмонтовуючи в органічну частину історіографічного процесу Росії та Польщі. Ось чому історія Київської держави, доба козацьких спадків і національно-визвольних змагань ХVII ст. остаточно були розчинені в російській історії. Історія ж Польщі цілком поглинула в собі історію українських земель у складі Великого князівства Литовського (до 1569 р.) і королівства Польського (після 1569 р.). Отже, на думку Олександра Петровича, перед українською історіографією постало важливе завдання "легалізувати це скасування українського історичного процесу"³. Професор, як і його попередники, знайшов його вже в одному з найперших історичних українських творів - "Повісті временних літ". Вже вона, може й тенденційно, виокремила плем'я полян з